

Gabriel ANDREESCU*

Observații la studiul Deliei Grigore: „Romii din România – o identitate stigmatizată istoric”

Delia Grigore este o respectată militantă pentru drepturile comunității rome. Face parte din „grupul de aur” al liderilor istorici ai mișcării civice care s-au dedicat în anii 1990 și la începutul anilor 2000 modernizării proiectului identitar rom. Vocile unora dintre ei s-au auzit și înainte de 1989. La începutul anului 1982, folosind pseudonimul „Alexandru Danciu”, sociologul Nicolae Gheorghe, rom, a trimis la 20 februarie 1982, postului de radio Europei Libere, o scrisoare purtând titlul „Mărturia unui țigan”. Era adresată jurnalistului francez Bernard Poulet de la *Matin de Paris*, bătut de agenții Securității când încercase să-l contacteze pe disidentul Vasile Paraschiv. Urmaseră plângeri ale Ambasadei Franței, la care autoritățile au răspuns punând vina agresiunii pe umerii „unor țigani”. „Explicația” a motivat intervenția lui Nicolae Gheorghe¹. După câțiva timp, la postul de radio Europa Liberă a ajuns o altă scrisoare, a lui Vasile Burtea, care semna „Cosmina Cosmin, țigancă din Cluj”. Autorul îl asigura pe „Dl. Danciu de identitatea noastră de vederi, precum și de stima pe care i-o port pentru curajul de a rosti gândurile pe care le împărtășesc toți cei prin ale căror vene circulă o picătură de sânge țigănesc”, prilej „de meditație, și neastâmpăr nu numai pentru mine și cei din neamul meu, dar și pentru mulți români...”². În continuare, Vasile Burtea făcea o incursiune în problematica romilor, cu detalii din care reproduc aici doar un mic fragment:

După ce au fost ademeniți de prin sate acum 10-15 ani, după ce au fost puși la muncile cele mai degradante, pentru un salariu de mizerie, cei care au început să aspire la o calificare - pe care mulți au obținut-o - și la un trai organizat, au fost scoși cu miliția din orașe, sub fel de fel de pretexte și invocări, pentru a fi trimiși la țară. Dar „la țară”, pentru acești oameni, triști descendenți ai lui Kalidasa și înrudiți cu poporul care l-a dat pe Rabrindanath Tagore, înseamnă „unde vezi cu ochii”, pentru că mulți nu au sate de care să fi fost legați, nu mai

* Prof. univ. asociat, Școala doctorală de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, Universitatea de Vest, Timișoara
E-mail: editor.csi@gmail.com

Manuscris primit la 25 decembrie 2024.

- 1 Fragmente din scrisoare au fost publicate în *Le Matin* (30 martie 1982). Textul integral tradus în franceză a apărut în *l'Alternative* nr. 16-17, mai-august 1982, pp. 73-74, și în dosarul special *l'Alternative: Roumanie. Crise et répression – 1977-1982* (sub direcția lui Mihnea Berindei și Anne Colas/ Anne Planche), Paris, ianuarie 1983, pp. 67-68. Textul în română a fost publicat în volumul coordonat de Nicoleta Bițu: *Nicolae Gheorghe. O viață dedicată romilor* (Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, București, 2016) și cel editat de Mihaela Marin: *Romii și regimul comunist din România. Vol. II* (Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017). Datorz aceste două ultime referințe doamnei Liliana (Ene) Ceacîru.
- 2 Gabriel Andreescu, Mihnea Berindei, *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă (I) 1979-1985*, Polirom, Iași, 2010, p. 107.

au case în care să se întoarcă. Majoritatea Țiganilor nu au excelat niciodată în agricultură, nu au avut pământ și nu au fost legați de îndeletnicirile agricole, nemaiputând să-și exercite ocupațiile tradiționale de mici negustori³.

Am făcut loc dialogului dintre Nicolae Gheorghe și Vasile Burtea intermediat de postul de radio Europa Liberă întrucât îl apreciez drept un eveniment fast al istoriei comunității rom. Propensiunea civică a celor doi s-a putut afirma deplin după 1990, când au mobilizat în jurul lor romi atrași de asocierile neguvernamentale sau politice⁴. Pe acest fundal, și-au făcut intrarea în viața publică mai mulți tineri romi⁵. Delia Grigore a devenit cunoscută pentru accentul pus de ea pe susținerea identității culturale rom. Faptul că este scriitoare și folcloristă explică specificul opțiunii ei între alți militanți romi, consonant cu atributele comunității în numele căreia se exprimă.

În continuarea activismului cultural rom, Delia Grigore s-a dedicat cercetării academice. Recent, a trimis *Noii Reviste de Drepturile Omului* studiul „Romii din România – o identitate stigmatizată istoric” publicat în acest număr (NRDO nr. 4/2024). Lucrarea se află la capătul unor investigații de aproape două decenii. Pe urma altor articole anterioare ale Deliei Grigore, și acesta este centrat pe tema nedreptății față de o comunitate aflată, vreme de sute de ani, și într-o anumită măsură și astăzi, la periferia societății. De la titlu până la ultimele rânduri, gândit în a descrie și a condamna nedreptatea, studiul „Romii din România – o identitate stigmatizată istoric” aparține a ceea ce a fost numit *scholaractivism*. Cercetătorii adepți ai acestei paradigme sunt motivați de valori și produc știință pentru a face lumea mai bună. Într-o formulare deja consacrată, ei consideră că „au un rol de jucat în crearea dreptății sociale”⁶. În acest sens, *scholaractivism* se definește prin diferență (nu aș spune „prin opoziție”) de *scholarship*, activitatea academică preocupată în totalitate de atingerea adevărului.

Restrângerea ariei actului de cunoaștere la „ceea ce face bine” are argumentele ei. Tarunabh Khaitan enunță unul: „La fel ca mulți actori cu rol limitat, care realizează cel mai bine anumite obiective străine de rol doar indirect, un savant are mai multe șanse să contribuie la o lume mai justă, evitând urmărirea directă a unor rezultate materiale specifice”⁷.

Există controverse privind binomul *scholaractivism* versus *scholarship*, dar există și un mai larg acord: (1) orice cercetare consacrată problematicii drepturilor omului are cel

3 Gabriel Andreescu, Mihnea Berindei, *Ultimul deceniu comunist...* pp. 107-108.

4 Citez din volumul coordonat de Nicoleta Bițu: „În mai 1990 [Nicolae Gheorghe] strânge asociațiile de romi deja constituite într-un « sindicat » umbrelă, Federația Etnică a Romilor. Este unul dintre secretarii federației alături de Vasile Burtea și Vasile Ionescu. Tot în 1990, urmare a devastării de către mineri a cartierelor de romi din București din 14-15 iunie, convinge Comisia pentru Securitate și Cooperare în Europa să includă în Declarația sa problematica romă în termeni de securitate, fapt care îi aduce critica statului român pentru denigrarea imaginii României în exterior” (p. 9).

5 Între timp, unii dintre ei au devenit personalități publice, simultan oameni de știință și voci ale comunității din care fac parte. Între ei l-aș distinge pe Gelu Duminiță, sociolog a cărui prezență (și) în mass-media aduce o contribuție remarcabilă la cunoașterea lumii romilor de către populația alături de care aceștia trăiesc.

6 Rebecca Farnum, „Scholaractivism – A growing movement of scholar-activists,” *University World News*, 03 June 2016 - <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20160530142606345>. Toate linkurile indicate în studiu erau accesibile la data de 25 decembrie 2024.

7 Tarunabh Khaitan, „On scholaractivism in constitutional studies: Skeptical thoughts,” *International Journal of Constitutional Law*, 8 August 2022 - <https://doi.org/10.1093/icon/moac039>.

puțin implicit natura de *legitim scholaractivism*; (2) efortul de a îndepărta in justiția nu scuză restrângerea exigențelor epistemice, ținând de dialogul cu literatura domeniului, de rigoarea empirică, de rigoarea inferențelor ș.a.

În numele cerințelor (2), o revistă profesională are de supus lucrările primite spre publicare unor *reviewers* care evaluează atingerea de către autori a standardelor academice. Acestea sunt impuse indiferent de calitatea mesajului etico-social. Totuși, apreciez că în cazul unor subiecte sensibile, exigența epistemică nu trebuie absolutizată. O lucrare își împlinește rostul dând întâietate la ce reușește, iar cerințele pe care nu le atinge rămân în subsidiar. Ethosul unei lucrări poate avea, prin el însuși, o valoare. Ar fi o pierdere ca acest ethos să nu ajungă la suprafață din considerente de „științificitate”.

Pe urma acestui fel de a gândi am apreciat ca fiind binevenită publicarea manuscrisului trimis *Noii Reviste de Drepturile Omului* de către Delia Grigore în forma originală, care poartă acel „ethos care valorează în sine”. A daug o analiză a „științificității”. Pusă față în față cu originalul, nu poate decât să sublinieze rostul cercetării semnată de militanta romă.

1. Observații pe marginea textului

Separ paragraf cu paragraf (editate în italic) acele porțiuni ale textului Deliei Grigore pe care după reproducere le comentez.

Studiile rasiale și etnice, mai ales cele privind rasismul, antisemitismul, xenofobia și alte forme de ură și extremism, precum și consecințele acestora asupra mentalului colectiv atât al victimelor, cât și al făptașilor, nu i-au inclus pe romi zeci de ani, de la începuturile acestor cercetări și aproape până astăzi, cu toate că au existat similitudini importante între contextele socio-istorice pe care le-au trăit, de pildă, romii și afro-americanii – Sclavia – sau romii și evreii – Holocaustul.

Majoritatea cercetătorilor s-a limitat în a-i studia pe romi din punct de vedere etnografic, ca grup etnic exotic, nefiind rare cazurile în care studiile au căzut în eroarea obiectivității, negative sau pozitive, a romilor, prinse de mrejele stereotipurilor societății și ale propriilor prejudecăți. Cauzele acestei stări de fapt sunt, pe de o parte, ignorarea, până târziu, a istoriei romilor de către specialiști, iar, odată începută studiarea sa, deformarea aproape totală a adevărului istoric, ca forme de rasism de excludere a romilor din arealul capitalului simbolic al societății, iar pe de altă parte, lipsa, până în timpurile moderne, a unei elite rome responsabile etnic, care să-și propună cercetarea propriei istorii.

Prima organizație academică dedicată cunoașterii comunității rome, Gypsy Lore Society, a fost înființată în 1888, în Marea Britanie. Revista de specialitate, *Romani Studies*, inițiată în 1892, a apărut cu intermitențe timp de peste un secol. Continuă și astăzi, iar acolo publică și cercetători români⁸. O lungă perioadă de timp, studiile privind comunitățile rome au fost preocupate de limba romani, de folclor, de istorie, însă cu cât ne apropiem de zilele noastre, tema drepturilor minorității rome a devenit din ce în ce mai

⁸ Un exemplu: Petre Matei, "Understanding and legitimizing Gypsy slavery in the traditional Romanian society – the life of St Gregory of Agrigento," *Romani Studies*, Volume 32, 2022, pp. 295-315.

prezentă. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a creat o largă jurisprudență privind discriminarea romilor și a apărut, pe măsură, o literatură de specialitate cu acest profil. Au fost create organizații, precum European Roma Rights Center, care adaugă activităților civice, cercetări⁹. S-au format comunități de specialiști care beneficiază de fondurile puse la dispoziție de universități americane și de UE (vezi printre altele European Academic Network on Romani Studies) care au extins investigațiile în toate direcțiile.

Interesului internațional i se adaugă proiectele la nivel național. Oprindu-mă la un singur exemplu, amintesc că lucrările publicate de Institutul Național pentru Studiul Minorităților Naționale care se ocupă de problematica roma ocupă, ca număr, locul doi, după cele dedicate problematicii maghiare¹⁰. Entităților publice care s-au deschis cercetărilor rome li se adaugă organisme academice private¹¹.

Având în vedere inventarul de mai sus (minimal, ca exemplu), susțin că cercetarea asupra comunităților rome este amplă și în plină evoluție. Astăzi, și în domeniul „Romani Studies”, cercetătorii au dificultăți să acopere mulțimea de lucrări relevante pe fiecare subtemă căreia i s-au dedicat. Inclusiv în nișa de interes a Deliei Grigore, au apărut multe elaborări asupra stimei de sine în relație cu identitatea și în particular, privitoare la romi. Acestea și-ar fi găsit locul în dialogul tematic al autoarei și ar fi îmbogățit referințele de subsol ale lucrării sale¹².

În aceste condiții, deși a fost nevoie să se utilizeze studii referitoare la afro-americani și la evrei în efortul de a se crea o bază teoretică aplicabilă și asupra romilor, s-a constatat că

9 European Roma Rights Center a elaborat rapoarte pentru Comisia Europeană și Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene, precum „Îmbunătățirea instrumentelor pentru incluziunea socială și nediscriminarea romilor în UE (2010)”, „Condițiile de locuit ale romilor și călătorilor în Uniunea Europeană” (2009), „Situția cetățenilor romi din UE care se mută și se stabilesc în alte state membre ale UE” (2009), „Situția romilor într-o Uniune Europeană extinsă” (2004).

10 O listă a cercetărilor finanțate și publicate la Editura INSMN timp de cinci ani: Horváth István (editor), *Raport de cercetare – SocioRoMap. O cartografiere a comunităților de romi din România* (INSMN, 2017); Ada I. Engebrigtson, *Romi printre români. Relații de putere, schimb și interdependență într-un sat din Transilvania* (INSMN, 2016); Marian Zăloagă, *Romii în cultura săsească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea* (INSMN, 2015); Michael Stewart, *Vremea romilor* (INSMN, 2014); Martin Olivera, *Romanes: tradiția integrării la romii gabori din Transilvania* (INSMN, 2012).

11 *Noua Revistă de Drepturile Omului* a oferit spațiu studiilor despre romi și/sau elaborate de romi de-a lungul întregii sale activități. Notez pentru amploarea și valoarea ei academică, seria de articole dedicată sistemului de combatere a discriminării romilor semnată de Dezideriu Gergely. La lista lucrărilor pe temele rome se adaugă cele trei articole publicate în acest număr.

12 Spicuesc: Aladár Horváth, „Gadjo Nation, Roma Nation,” *Roma Rights Quarterly*, Issue no. 2-3, 2006, pp. 53-58;

Encho Gerganov, Silvia Varbanova & Hristo Kyuchukov, „School adaptation of Roma children,” *Intercultural Education Volume* 16, Issue 5, 2005, pp. 495-511;

Un studiu binevenit pentru o cercetare precum cea a Deliei Grigore a privit evaluarea a peste 40 de studii care fac conexiunea dintre stima de sine și identitate. Conform ei (a) discriminarea intergrup crește stima de sine și (b) stima de sine scăzută motivează discriminarea (Rubin, M., & Hewstone, M. (1998), „Social Identity Theory’s Self-Esteem Hypothesis: A Review and Some Suggestions for Clarification,” *Personality and Social Psychology Review*, 2(1), 40-62). Vezi și Aberson, C. L. (1999), „Low self-esteem and ingroup bias,” *Social Behavior and Personality*, 27, pp. 17-28.

În sfârșit, un mare pas înainte al cercetărilor este valorificarea metodelor cantitative în studiul stimei de sine, stabilirea unei „scale a stimei de sine (Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992), „A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one’s social identity,” *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(3), 302-318).

aceste studii nu se potrivesc în totalitate și pretutindeni situației romilor, contextele socio-istorice fiind, deseori, diferite, astfel apărând necesitatea tot mai puternică de a se realiza studii specifice despre rasismul antirom și despre consecințele acestuia asupra mentalului colectiv rom și nerom. Pentru a realiza și a susține o bază teroretică reală și de folos pentru cercetarea romilor, pornită intrinsec dinspre romii înșiși și atașată organic de identitatea romani, au apărut studiile rome și studiile rome critice scrise de către cercetători romi.

Ideea că „realizarea unei baze teroretice reale și de folos” pentru „cercetarea romilor” ar fi posibilă dacă „este pornită intrinsec dinspre romii înșiși” regăsește distincția clasică dintre abordarea emică și cea etică a unui subiect social¹³. Prima scoate la lumină semnificațiile date de membrii comunităților, practicilor lor colective, viziunea lor despre lume și explicațiile despre ordinea fizică, spirituală și socială. Abordarea etică aspiră la o știință a comunităților, cunoaștere imparțială care, pentru a fi profundă, trebuie să fie și abstractă în sensul pe care-l construiește, într-o continuă evoluție, omul de știință¹⁴.

Gândirea academică a distincției dintre abordarea emică și etică nu susține că una ar fi reală și de folos, cealaltă, artificială și inutilă. Vocală în schimb este acea mișcare militantă care transformă identitatea în criteriul sever al accesului la adevăr și deci, al selectării creatorilor de adevăr și a ceea ce ei produc. În sâajul marilor manifestații ale Black Lives Matter, *The New York Magazine* a lansat în anul 2019, „Proiectul 1619 în curs” pentru a reexamina moștenirea sclaviei în Statele Unite. Contribuțiile (aproape toate) trebuiau să aparțină unor autori afro-americani. „Produsul corect rasial” „a virat spre un proiect ideologic redus la menținerea propriei narațiuni politice din secolul XXI, dincolo de istorie, pe care a instrumentat-o pentru această cauză”¹⁵.

Exemplară pentru acest mod de a lega cunoașterea de identitate a fost și promovarea de către revista *Time* a ideii unei „Noi Revoluții Americane. Viziuni privind un Viitor Negru care împlinește promisiunea națiunii”¹⁶. Și iată-i tezele: „Bogăția Americii a fost construită pe munca de sclav a oamenilor de culoare: acesta este trecutul nostru. Pentru a fi la înălțimea idealurilor Americii, trebuie să avem încredere într-o viziune neagră a viitorului”¹⁷.

Asemenea declamații desfid investigațiile empirice. Ideea că științele se bazează pe culoarea pielii este în fond rasistă. Pe o astfel de logică, parte dintre cele mai importante

13 Distincția a fost propusă în 1954 de către antropologul și lingvistul Kenneth Lee Pike. Vezi printre multele elaborări pe subiect Jingfeng Xia, „An anthropological emic-etic perspective on open access practices,” *Journal of Documentation*, 67(1), 2011, pp. 75-94.

14 Exemplul referențial pentru nevoia de abstracție în studiul comunităților este antropologia structuralistă a lui Claude Levi-Strauss. Teza sa, cultura unei societăți este expresia structurilor dezvoltate de mintea umană, a marcat dezbaterea antropologică începând cu anii 1960. Matematicianul român Solomon Marcurs a aprofundat matematica structurilor identificate de Claude Levi-Strauss.

15 Philip W. Magness, „The 1619 Project-An Epitaph,” American Institute for Economic Research, March 16, 2020 - <https://bit.ly/3YqB7Ap>. Vezi și analiza lui Katie Mettler, „Five professors say the 1619 Project should be amended. ‘We disagree,’ says the New York Times,” *The Washington Post*, December 22, 2019 - <https://bit.ly/3Qwqwlo>.

16 „The New American Revolution. Visions of a Black Future that Fulfill the Nation’s Promise,” *Time*, Vol. 196, No 9, 2020.

17 Pharrell Williams with Michael Harriot, „Pharrell Williams: America’s Past and Present Are Racist. We Deserve a Black Future,” *Time*, August. 20, 2020 - <https://time.com/magazine/>.

studii despre minoritari ar trebui date la o parte¹⁸. Ar urma ca studiile despre români să fie făcute de români, cele despre nativii australieni, de nativii australieni, despre turcii din România să scrie turcii din România etc.

După cea mai bine argumentată ipoteză, termenul „rom” provine din cuvântul prakrit „dom” (cu d celebrizat), care însemna „om” și se referea, pe de o parte, la imigranții indieni provenind din diverse grupuri etnice, care s-au amestecat și au realizat căsătorii mixte în Persia, formându-se ca popor acolo și pornind apoi spre Europa, iar pe de altă parte, la un subgrup etnic din India, care există și astăzi. Evoluția fonetică a condus la transformarea cuvântului „dom”, cu d celebrizat, în cuvântul „rom”, cu r nazalizat, astfel că, în limba romani, scrierea corectă a cuvântului „rom” este cu dublu r, pentru a sublinia pronunția nazalizată a termenului.

La mijlocul anilor 1990, o vie temă dezbătută în țară și între românii din străinătate a fost ca nu cumva romii „noștri” să fie confunziți cu românii și astfel, problemele ridicate de circulația primilor prin Europa să nu se răsfrângă negativ asupra imaginii României. (Romii fiind cetățenii „noștri” în aceeași măsură cu românii, maghiarii, turcii, grecii și cu ceilalți oameni cu diferite identități etnice care formează populația statului român.) În vremea „patrulerului roșu”¹⁹, Ministerul Afacerilor Externe a dat un ordin care obliga ca toate documentele circulante în rețeaua MAE să substituie cuvântul „rom”, folosit din ce în ce mai frecvent în locul celui de „țigan”, prin cuvântul „rrom” – cei doi „r” asigurând diferența salvatoare.

O astfel de găselniță a MAE a fost considerată de Comitetul Helsinki din România drept o acțiune ostilă la adresa comunității roma. În limba română, consoanele și vocalele nu se dublează. Nu exista niciun argument lingvistic care să legitimeze o asemenea scriere. Comitetul a făcut demersuri pe lângă minister, pe lângă alte organizații civice, pe lângă lumea politică națională și internațională, presând MAE să retragă ordinul respectiv. Demersurile au avut succes.

Nu mică mi-a fost mirarea ca pe la sfârșitul primului deceniu postrevoluționar, organizațiile romilor să preia scrierea îndrăgită anterior de MAE, scriind „rrom” în loc de „rom” în texte de limbă română. În studiul domniei sale, Delia Grigore explică faptul că scrierea corectă a cuvântului „rom” este cu dublu „r”, pentru a sublinia pronunția nazalizată a termenului. Cu detaliul că se referă la scrierea corectă în limba romani, nu în cea română. De altfel, organizațiile interbelice ale romilor foloseau fie cuvântul „țigan” (Asociația Generală a Țiganilor din România), fie termenul „rom” cu un „r” (Uniunea Generală a Romilor). Toată campania dusă după revoluție de către militanții civici romi, ocazie cu care îl amintesc din nou cu toată considerația, pe liderul lor indiscutabil, Nicolae Gheorghe, a fost pentru înlocuirea cuvântului „țigan” cu „rom” pur și simplu, cu un singur „r”²⁰.

Argumentele anterioare explică de ce *Noua Revistă de Drepturile Omului* solicită autorilor să folosească cuvântul „rom”, în acord cu scrierea corectă în limba română²¹.

18 Cunoașterea despre tătarii din România s-a bucurat de câteva cercetări referențiale făcute de cercetători germani și români.

19 Numele coaliției dominante xenofobe și șovine formată de PDSR, PRM, PUNR și PSM între anii 1992-1996.

20 Autorii prezentării lui Nicolae Gheorghe din Wikipedia vorbesc despre el scriind „rrom”.

21 Autorea Delia Grigore folosește în scrierile ei în limba română doi de „r”: „rromi”, „rromani”. Redacția a

Argumentului filologic i se adaugă unul de natură etico-politică, cel cu care Comitetul Helsinki Român s-a luptat în anii 1990 cu ministerul român al Afacerilor Externe. Cum să îmi explic această aproape unanimitate cu care romii reprezentativi doresc să amendeze limbajul românesc practicând o regula de scriere contrară limbii române? Nu-mi explic. Notez însă faptul că aceiași autori trimit la redacțiile revistelor de limbă engleză, la Consiliul European, la Comisia Europeană, la OSCE, lucrări cu titluri ”The Roma Movement in Romania” (Valentin Negoii și Ciprian Necula), ”A Brief Insight into the Systemic Racism Roma Face in Accessing Houses in Romania” (Marian Mandache) și tot astfel. „Roma” și nu „Rroma”. Să fie limba română demnă de mai puțin respect decât alte limbi occidentale?

Tot ceea ce era văzut ca fiind bun la romi în perioada regimului socialist, în special virtuozitatea muzicală, era considerat românesc, iar restul nu conta. Rezultatele unei asemenea politici au fost integrarea socială marginală și etnocidul cultural.

Statutul romilor a evoluat și în perioada interbelică, și în socialism. În cartea sa *Țigani din România. Monografie etnografică* (București 1944), Ion Chelcea aduce argumente suficient de precise asupra progresului făcut de comunitate. Dezvoltarea vieții asociative rome între cele două războaie este și un factor, și un simptom al emancipării. Volumul editat de Lucian Nastasă și Andrea Varga, *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)* documentează pași ai dezvoltării conștiinței de sine a romilor.²² După instaurarea regimului comunist, romii au fost angajați pentru întâia oară în aparatul de partid, în Securitate, în miliție și armată²³.

În ciuda acestor pași, romii au rămas o populație de periferie în raport cu celelalte grupuri etnice, iar deportarea romilor în Transnistria a fost o tragedie care a intrat într-o brutală opoziție cu speranța progresului. Totuși, o analiză a istoriei stimei de sine în cadrul populației rome pierde înțelegerea fenomenului dacă elimină elemente determinante a ceea ce este studiat, căci au o natură pozitivă²⁴. Acest caz arată tensiunea care poate să apară între militantism și cunoaștere. Militantismul se ocupă, în mod firesc, de neîmpliniri ale realității pentru a le înfrunța. Cunoașterea realității nu este posibilă dacă urmează exact aceeași cale.

Numirea politicilor de integrare socială a romilor drept „etnocid cultural” (de fapt, „etnocid” sau „genocid cultural” într-o formulare tratată drept sinonimă) nu poate avea autoritate epistemică. Ar fi de mare ajutor să apelăm la o definiție normativă a etnocidului. Deși au existat încercări, comunitatea internațională nu a ajuns la un astfel de standard. Sunt de avut în vedere interpretări pe care le-am interpreta „de doctrină”, precum cea a Declarației de la San José, din 2015, unde UNESCO a dat termenului următorul sens: „Etnocidul înseamnă că unui grup etnic îi este refuzat dreptul de a se bucura, de a dezvolta

rugat-o să aplice în această privință standardul *NRDO*.

22 Lucian Nastasă, Andrea Varga (eds.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2001.

23 Gabriel Andreescu, *Schimbări ale hărții etnice a României*, Centrul pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj 2005, p. 81.

24 Activismul civic și cultural, mobilizarea asociativă și de partid care au explodat după 1990, marele fruct al democrației, au o mare relevanță pentru tema stimei de sine a romilor.

și de a transmite propria sa cultură și propria sa limbă, în mod colectiv sau individual. Aceasta implică o formă extremă de încălcare masivă a drepturilor omului și, în special, a dreptului grupurilor etnice la respectarea identității lor culturale”.

Anumite politici ce țin de evoluția societății, autoritare, nu sunt etnocid chiar dacă afectează tradițiile. Colectivizarea, deși atingea felul de a fi al țaranului, nu este tratată drept genocid cultural. Și nici trecerea de la țaranul „trăind din glie” la fermier nu este genocid cultural, deși impactul asupra practicilor de viață cu relevanță culturală rămâne considerabil. Când Dreptul Uniunii Europene cere gospodarilor români să nu mai înjunghie porcul din curte, nu are ca obiectiv etnocidul.

În general, folosim eticheta „etnocid” atunci când există o politică sistematică și brutală de eliminare a tuturor elementelor de specific cultural. Cercetătorii de referință ai domeniului (precum Robert Jaulin și Barry Victor Sautman) au pus accentul pe scopurile politicilor de genocid cultural: sistematica eliminare a felului de viață, a gândirii specifice, a mărturiilor identitare;uciderea spiritului, moartea culturală.

Este greu de susținut că politica de asimilare a romilor a atins în perioada comunistă astfel de proporții. Astăzi, faptul că romii sunt o populație tânără și liberă duce la o afirmare culturală puternică a lor – pe alte linii decât cele tradiționale, precum toate comunitățile din România. Subiectul ar merita un studiu de anvergură.

...însuși Tratatul privind minoritățile, semnat de statul român la Paris în anul 1919, care, în ciuda primelor încercări ale romilor de organizare și de cristalizare a unei conștiințe etnice și în pofida exprimării adevăratei lor depline la Marea Unire, i-a ignorat pe romi.

Tratatul privind minoritățile semnat la 9 decembrie 1919, la Paris, nu era un act de recunoștere a minorităților etnice. Asumându-l, Guvernul român se angaja că „va da tuturor locuitorilor săi întreagă și deplină protecție pentru viața și libertatea lor, fără deosebire de naștere, de naționalitate, de limbă, de rasă sau de religie” (art. 2); că „Toți supușii români vor fi egali în fața legii și se vor bucura de aceleași drepturi civile și politice, fără deosebire de rasă, de limbă sau de religie” (art. 8); și de asemenea, că „Supușii români aparținând unor minorități etnice, de religie sau de limbă, se vor bucura de același tratament și de aceleași garanții în drept și în fapt, ca și ceilalți supuși români” (art. 9)²⁵.

Natura Tratatului din 1919 nu permitea „ignorarea” unei minorități. Actul semnat de statul român enunța garanțiile formale ale egalității între grupurile etnice și religioase fără distincții²⁶. Faptul că romii au fost recunoscuți în perioada interbelică drept minoritate etnică este documentat în variate feluri: erau înregistrați ca atare în sondaje și la recensământ; puteau crea asociații de tip identitar (numindu-le ale țiganilor sau romilor); erau subiectul unor politici publice. Garanțiile formale nu puteau schimba radical situația acestei comunități aflate într-o situație de marginalitate, dar așezau viața socială pe o bază mai bună.

25 Tratatul privind minoritățile (Ioan Scurtu, Theodora Stănescu-Stanciu, Georgiana Margareta Scurtu, *Istoria Românilor între anii 1918–1940* - <https://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/10-3.htm>).

26 Textul acceptat și semnat de autoritățile române face și o distincție de natura măsurilor afirmative: „România consimte să acorde, sub controlul statului român, comunităților secuilor și sașilor, în Transilvania, autonomia locală, în ce privește chestiunile religioase și școlare” (art. 11). Ibidem.

La vremea respectivă, extrem de îngrijorați fiind, într-o Românie de curând intrată în Uniunea Europeană, de recrudescența gravă a rasismului antirom, având drept pretext presupusa, dar niciodată dovedităucidere a unei femei italiene de către un cetățean român presupus etnic rom – celebrul caz Romulus Mailat –, dar și preocupați de faptul că statul român, odată intrat în Uniunea Europeană, începuse deja să-și piardă interesul față de politicile adresate minorității naționale a romilor ... etc.

O cercetare respectuoasă față de standarde este incompatibilă cu *parti pris*-ul identitar²⁷. Alinierea la propria comunitate devine vizibilă atunci când sunt diluate fapte grave și/sau se fac susțineri pentru care nu au fost aduse probe, sau cel puțin, unele doveditoare.

„Celebrul caz Romulus Mailat” se referă la o dramă reală, uciderea soției unui amiral italian în anul 2007. Ucigașul, un rom din județul Sibiu cu condamnări penale anterioare a jefuit femeia și a ucis-o. Instanțele italiene au susținut, de la un nivel la altul, concluziile procurorilor, astfel încât Romulus Mailat a fost condamnat în final (luna iulie 2009), de către Curtea de Apel din Roma, la închisoare pe viață. Mailat a recunoscut jaful. Procesul intentat lui sub acuzația de omor a respectat toate cerințele unui proces corect. Numai investigații excepționale, probând accesul la probe capabile să le răstoarne pe cele anterioare, pot legitima descrierea cazului în termenii unei „niciodată dovedite ucidere a unei femei italiene de către un cetățean român presupus etnic rom”.

Deciziile statului italian după cele întâmplate la Roma nu erau expresia recrudescenței grave a rasismului antirom. Acordarea către prefectii italieni a dreptului de a-i expulza pe imigranții considerați periculoși și demolarea taberei de romi din Tor di Quinto răspundeau îngrijorării și indignării motivate a populațiilor locale. Într-o astfel de atmosferă crește și rasismul antirom, prejudecățile devalorizatoare și antagonismul față de romi. Acestea trebuie contracarate, dar nu prin negarea faptelor care afectează viața locală.

Întregul sistem de protecție al minorităților naționale se sprijină pe teza, repetat confirmată, că majoritatea poate, și în consecință tinde, să abuzeze de statutul său dominant. Uneori, teza este interpretată într-o variantă extremă: întotdeauna membrii majorităților sunt vinovați, în timp ce membrii minorităților nu pot fi pe deplin responsabili. Ideea a început să facă ravagii în Europa. În ce sens „ravagii”, iată evoluțiile sociale din Suedia:

După [...] Al Doilea Război Mondial, Suedia a evoluat într-o economie de înaltă performanță, orientată spre export, bazată pe o democrație parlamentară stabilă și un consens social. Țara a avut servicii de sănătate și educație de top. S-a bucurat de egalitate socială și de gen, a avut rate scăzute ale criminalității și puține conflicte etnice. [...] Suedia actuală se distinge prin faptul că are cea mai mare rată de ucidere operate de bande din Europa. Se laudă cu cea mai scăzută vârstă medie a autorilor de infracțiuni grave, cu copii în adolescență care sunt arestați pentru crimă. Segmente în creștere ale suburbiilor sunt clasificate oficial drept „zone deosebit de vulnerabile”, unde este „greu, aproape imposibil” pentru poliție să opereze. În termeni profani, acestea sunt zone interzise, unde domină clanurile locale și unde primii investigatori nu vor intra fără jachete anti-glonț și escortă de poliție²⁸.

27 Faptul că autorii aparțin majorității ori minorităților nu are vreo relevanță academică.

28 Stefan Hedlund, ”Sweden looks into the abyss,” *GIS*, February 9, 2024 -<https://www.gisreportsonline.com/r/>

Gândirea multiplelor realități dramatice și a ceea ce trebuie făcut pentru a le opri este timorată de numărul impresionant de reclamații la adresa statului suedez. Organizații internaționale, naționale și militanți îl acuză de a-și discrimina imigranții pe bază de etnie și religie, fapt care le poate afecta sănătatea, accesul la asistența medicală și la integrarea socială. Tema discriminării a ajuns să marginalizeze preocuparea pentru însăși fundamentele statului democratic.

Ce caută această voltă suedeză la discuția unui studiu privitor la stima de sine a romilor din România? Am asociat surprerea modelului de civilizație suedez cu tratarea în articol, pentru mine șocantă, a dramei petrecute la Roma. Ce s-a întâmplat în Cetatea eternă, ce se întâmplă astăzi pe bandă rulantă în Suedia sunt drame individuale și colective. Suedia asistă la o explozie a omorurilor, torturilor, tratamentelor inumane și sclaviei (prin traficul de persoane). Acestea descriu negarea unor drepturi ale omului nederogabile. Diluarea lor demonstrează că identitatea „noastră” ne face mai puțin sensibili la „identitatea altora”. Dreptul de a nu fi supus suferințelor atroce, care are vocația universalității, apare diminuat în raport cu drepturile legate de identitate. Or, legitim este raportul invers²⁹. Primatul drepturilor universale reprezintă singura bază etică și intelectuală a unui dialog între oameni de identități diferite așezați împreună pentru a da șansă unei lumi mai bune³⁰.

Persistă, în memoria colectivă ancestrală romă, starea de sclav.

De ce nu trec pe lângă un enunț atât de simplu care pare, în economia cercetării, „oarecare”³¹? Ideea prezervării memoriei colective de acum câteva sute de ani, gândită ca un element causal al atitudinilor actuale ale romilor, romantizează continuitatea și solidaritatea comunitară. Or, romii de astăzi sunt mai asemănători, psihologic și social, de românii, maghiarii, germanii... alături de care trăiesc, decât sunt de romii iobagi din mileniul al doilea. Condițiile lor sociale nu au vreo analogie cu strămoșii lor din anii 1300, 1400, 1500 etc. Aspirațiile lor, de asemenea.

Tratarea romantizată a memoriei colective a comunităților dezavantajate este răspândită întrucât convine temei combaterii nedreptăților. „Memoria împărțită cu alții” mobilizează și legitimează. America mișcării Black Lives Matter oferă din nou un excelent studiu de caz³². Statuile unor personalități istorice de importanță universală, transetnică, precum Thomas Jefferson, George Washington, Cristofor Columb, Theodore Roosevelt, Wilson Churchill au fost profanate, distruse sau, în cel mai „blând” caz, mutate

sweden-immigrants-crisis/.

29 Doctrina repetă că nu există o ierarhie formală a drepturilor sau a libertăților fundamentale. Există însă valori fundamentale și altele nu, există drepturi derogabile alături de cele nederogabile, există o ierarhie a sistemelor de protecție.

30 Încurajez, în întâmpinarea unei astfel de dezbateri, citirea cărții lui Aaron Rhodes, *The Debasement of Human Rights*, Encounter Books, New York, 2018. Între 1993-2007, Aaron Rhodes a fost președintele International Helsinki Federation for Human Rights.

31 Observațiile la lucrarea Deliei Grigore nu sunt o corectură. Discut articolul domniei sale aducând la lumină acele teme, metode și practici pe care le consider relevante pentru domeniul *Romani Studies*. Există și alte susțineri ale autoarei care invită la o discuție (exemplu: „Legiferarea Dezrobirii nu a condus la schimbarea fundamentală a statutului romilor în societate”). Nu le comentez, căci nu au aceeași miză.

32 Vezi subcapitolul „« Politică memoriei » în epoca Black Lives Matters” din volumul *Globalizarea ipocriziei. Pentru o abordare umanistă a eticii memoriei*, Polirom, Iași, 2023, pp. 199-207.

de militanții negri, în numele foștilor sclavi de care se simțeau legați prin apartenență rasială și pe care ei considerau că-i reprezintă. Și totuși, viața acestor militanți, incluzând perspectiva asupra lumii și sensibilitățile lor politice, a fost servită de marile personalități istorice invocate mai mult decât puteau să o facă conexiunile genetice și cele ale culturii specifice. Într-un fel, ei profanau și dărau o parte din identitatea lor, căci identitatea lor este esențial una a modernității crescute pe umerii acelor giganți. Cu astfel de atitudini nu se poate forma un consens interetnic asupra fundamentelor unei democrații.

Romantizarea temelor identitare, plăcute la citit dar problematice analitic, apare pe mai multe segmente ale studiului³³. Iată un exemplu:

...istoria a influențat fundamental structurarea imaginii de sine a romilor, așadar identitatea etnică romă contemporană, ceea ce se regăsește atât în folclorul românesc despre romi, cât și în folclorul rom despre identitate și rasism.

Înstrăinați de propriile reprezentări despre lume și viață, romii se simt, chiar dacă de multe ori nu la nivel conștient, ci în profunzimile subconștientului, prizonieri ai unei societăți deformatoare, în care nu se recunosc și care, în loc să-i protejeze, îi respinge și le înșeală deja fragilizatul orizont de așteptare. Se produce astfel un ireversibil derapaj existențial, o ruptură între proiecția eului individual – rezultată din imaginea de sine originară, produsă de cultura de proveniență și receptarea ca deviantă a acestei proiecții de către alteritate – provenită din stereotipul stigmatizant cu care este perceput sistemul axiologic al spiritualității rome.

Există multe pasaje în același spirit care susțin, accentuează sau completează pe cel anterior. Aduag unul:

Ruptura de eul colectiv rom, cauzată de internalizarea stigmatului și, prin aceasta, de inferiorizarea apartenenței etnice, conduce la traumatizarea eului individual, la o profundă stare de disociabilitate și la un inevitabil eșec existențial.

Temele pe care le aduc în fața cercetătorului aceste meditații sunt de natura psihologiei sociale și-și pot confirma valabilitatea în interiorul disciplinei. Știința le-a deconstruit, le-a multiplicat și le-a analizat timp de decenii. Dau un sigur citat dintr-un studiu deja vechi, din anii 1970, care ne arată de câtă precauție este nevoie când generalizăm atitudinile individuale din interiorul comunităților numeroase, chiar dacă în minoritate:

Cum oare, atunci, este posibil să vorbim liniștiți despre efectele psihologice ale apartenenței la minorități? Răspunsul simplu este că acest lucru nu este posibil. Nu se poate presupune în nicio discuție despre aceste efecte că ar apărea generalizări ușoare care ar putea fi aplicate tuturor, majorității sau chiar multor membri ai unuia sau altui grup minoritar. Toate „efectele” pe care le vom descrie se aplică unor membri ai unor minorități și o varietate de modele pot fi găsite în cadrul oricărei minorități. Tot ceea ce se poate realiza este identificarea unor modele care par mai importante decât altele, deoarece sunt adoptate de o varietate de oameni dintr-o varietate de grupuri într-o varietate de circumstanțe. Generalizările psihologiei sociale sunt (din fericire) limitate de diversitatea creativă și de flexibilitatea comportamentului social

33 Subcapitolul privind „imaginea de sine” a romilor în dialog cu „imaginea despre romi” pe care o are majoritatea reprezintă una din părțile cele mai atrăgătoare ale studiului.

uman³⁴.

Romii din România au diversitate ocupațională, de locuire, educațională, culturală, religioasă, de tradiții familiale, ținând de accesul la resurse și la contacte în interiorul comunității, cu majoritatea și cu grupurile din afara țării. Cum ar fi posibil oare (repet și eu întrebarea) să asociem acestei populații atât de diversă, comune reprezentări privind lumea și viața, cam aceleași profunzimi ale subconștientului, traumatizarea în copie a eului individual, același orizont de așteptare, o unică imagine de sine, cea „originară”, și pendularea în rezonanță între o cultură de proveniență pe care o percep toți la fel și o cultură simțită de toți ca deformatoare? Trăiesc oare toți romii un eșec existențial?

Retorica celor două întrebări sugerează că opinia mea este „nu”³⁵. Vulnerabilitatea discursului despre o comunitate a romilor din România care ar fi interiorizat o aceeași conștiință identitară pleacă de la metodologie. Problematika introdusă de către Delia Grigore este una specifică psihologiei sociale: cum au afectat majoritarii, de-a lungul timpului până astăzi, gândirea, emoțiile și comportamentul romilor? Răspunsul cere metode specifice de cercetare din care nu pot să lipsească observația efectivă a gândurilor, emoțiilor și comportamentelor pe bază de eșantion și sondaje, experimentele de teren, testările și studiile de caz. Pentru ca un cercetător să parcurgă pașii spre mai multă cunoaștere, nu este nevoie ca el/ea să facă investigațiile metodologice și empirice. Dar are de luat în considerare rezultatele celor care au aplicat anterior metodele psihologiei sociale la subiectul ales. Istoria romilor, folclorul românesc și folclorul rom, sursele pe care se sprijină analiza Deliei Grigore, nu sunt suficiente pentru a atinge esențialul temei: stima de sine a romilor, ce a determinat-o și o determină și care sunt factorii capabili să o crească.

2. Concluzie

Finalul articolului Deliei Grigore are o concluzie puternică, adecvată și o energie care pare a fi specificul scriiturii sale: „...este responsabilitatea statului român să contribuie decisiv, prin aplicarea justiției tranziționale, la destigmatizarea identității etnice rome tocmai pentru că a practicat, sute de ani, o politică de stigmatizare a acesteia”. Fraza pune în relief ethosul militant al textului.

În spiritul unei cercetări, în întâmpinarea unei astfel de concluzii, accentul ar cădea pe argumentele care stabilesc legătura causală dintre problematica stimei de sine a romilor și insuficiența asumare de către statul român a responsabilităților sale.

34 Henri Tajfel, *The Social Psychology of Minorities*, Minority Rights Group, 1978, p. 6 - <https://minorityrights.org/app/uploads/2024/04/the-social-psychology-of-minorities.pdf>.

35 Ar fi desigur o exigență nelalocul ei să cerem ca susținerile autoarei să aibă o confirmare statistică de genul: la 80% din romii investigați au fost regăsite atributele enunțate mai sus.